

STATÜKONUN BİR ARACI OLARAK PSİKOLOJİ VE PSİKİYATRİ

Mehmet BEKAROĞLU*

GİRİŞ

Kuhn'a göre, bir paradigma içinde tahminler doğrulanmamaya başlar ve görünür hale gelen tutarsızlıkların sayısı artarsa, o paradigma artık aşınmıştır ve önemli bir belirsizliğe sapsaplanmıştır. İşte, paradigma adına işlerin eskisi gibi iyi gitmediği böyle zamanlarda felsefi düşüncede bir yoğunlaşma olur; insanlar ayrıntılara dair biriken literatürü bir yana bırakarak hareket noktası üzerine konuşmaya başlarlar (1). Psikiyatride de böyle oldu. Beyinle ilgili literatürün oldukça arttığı; küçük bir ayrıntı (Örneğin; bir nörotransmitterin geri emilimi konusunda) üzerine yüzlerce makalenin yayınlandığı bir dönemde psikiyatrinin temel kuramlarını tartışan sesler de yükselmeye başladı. Psikiyatri, sırtını dayadığı modern tıp sayesinde bu eleştirileri şimdilik savuşturmuş gibi gözükmektedir. Gerçekten bu dönemde fizik tıp ve cerrahide olağanüstü ilerlemeler, önemli başarılar elde edilmişti. Kim insanlığa hizmet iddiasıyla kurulmuş böyle bir teknolojinin başarısıyla ters düşebilirdi? Nitekim, bu eleştiriler marjinal çıkışlar olarak kaldı; zarar vermeyecek bir alanda sınırlandı. Ancak psikiyatri hala modern tıbbın, hatta teknoloji ve bilimin yumuşak karnı olmaya devam ediyor.

Bu çalışmanın bu yumuşak karnın üzerinde gitme gibi bir amacı yoktur. Burada psikoloji ve psikiyatrinin kuram ve uygulamalarıyla statükonun ideolojik araçlarından biri olmaya ne kadar uygun

olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bu arada zaman zaman zülf-i yare dokunur, antipsikiyatri söylemlerini örtüşürsem, bunun art niyetime değil de konunun başka türlü ortaya konulmasındaki güçlüğü bağlanacağını umuyorum.

PSİKOLOJİ VE İDEOLOJİ

İdeoloji kavramının içi değişik biçimlerde doldurulabilirse de, toplumun bütün bir yapısını ve işleyişini kapsamına alan, belli bir insan doğası anlayışına dayanan, belli bir siyasetle pratik bir eylem programını içeren düşünce ve inanç sistemi, diye çok genel bir tanımla yapılabilir. Başka bir deyişle ideoloji, belli bir topluluğun ekonomik ve sosyopolitik çıkarlarını korumak ve haklı çıkarmak amacıyla taşıyan dünya görüşü ve sosyal inançların toplamıdır. Bütün düzenli toplulukların yönetici seçkinleri kendi konumlarını korumak için güçlendirici, en azından destekleyici kültürel-ideolojik mekanizmaların varlığına ihtiyaç duymuşlardır. Ancak tarihin hiç bir döneminde yönetici seçkinler bugünkü modern ulus-devletteki gibi güçlü araçlara sahip olmamışlardır. Modern toplum yapılanması içinde, bu ideolojik mekanizmalar, teknolojinin sağladığı imkanlarla kültüre o şekilde nüfuz ederler ki, insanlar yürürlükteki düzenin sadece *en iyisi* ve *en uygunu* olduğunu değil, aynı zamanda *değiştirilemez* olduğunu sorgulamadan kabul ederler (2).

Hiç kuşku yok ki psikoloji ve psikiyatrinin uygulamaları insanın refahını ve mutluluğunu amaçlamıştır. Modern teknolojik toplumda mutluluk tartışmasız bir şekilde tanımlanmıştır: Mutluluk ancak

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Tıp Fak. Psikiyatri A.B.D.

refahla mümkündür. Psikoloji ile toplumun birbirini biçimlendirecek kadar içiçe olması, aslında ideolojik olan "mutluluk refahı" yargısının oluşması ve yayılmasında psikolojiye anahtar bir rol yükler. Ancak, modernitenin vaat ettiği "dünya cenneti"nin bir türlü ufukta görünmemesi "insan mutluluğu"ndan ne anlaşılacak kadar uzak geldiği sorusunu gündeme getirmiştir. Nitekim, sosyo-politik olanla psikolojinin ilişkisini bu bağlamda ele alan literatürün hacmi giderek artmaktadır (2, 3). Psikolog ve psikiyatrların, sosyal sorunlarda tarafsız oldukları gerekçesiyle bu tartışmalardan uzak durmaları ancak statükonun işine yarar. "İnsanın mutluluğu"nun ne olduğu ya da "iyi toplum" inşasının nasıl olacağı konuları moral filozoflara bırakılabilir. Fakat psikolog ve psikiyatrlar, kuram ve pratiklerinin sosyo-kültürel belirleyicileri ve ideolojik kullanımını kendileri sorgulamalıdır.

Psikoloji daha işin başında kişisel olanla toplumsal olanı ayırarak insanların sorunları konusunda yürürlükteki toplumsal düzenin sorumluluklarını örter. Toplumsal yönelimli psikologlara rağmen psikoloji, yaşamı yapay bir şekilde ikiye böler ve insanı sosyo-politik muhtevadan ilişkisi kesilmiş, asosyal, *tarihsiz/geleneksiz bir nesne* olarak ele alır. Bu durum, insanların sorunlarına çözümün kendi kişiliklerinin içinde aranmasını beraberinde getirir ve psikolojiyi statükonun elinde ideolojik bir araç olmaya yatkın kılar (4).

Psikoloji ve psikiyatryi ideolojik kullanıma açık hale getiren önemli bir etken de, psikolog ve psikiyatrların sosyalizasyon süreçlerine rağmen *değer-tarafsızlık* iddialarıdır. Psikolojinin, statükonun çıkarına depolitize edici potansiyeli geniş ölçüde bu değer tarafsızlık/objektiflik iddiasından gelmektedir. Başarılı bir sosyalizasyonun sonucu olarak ortaya çıkan psikolojinin yargıları, insan davranışı hakkında ulaşılan tek ve vazgeçilmez apolitik gerçeklermiş gibi takdim edilmektedir.

Psikologların statükoyu destekleyici etkinlikleri, insanları aldatmaya yönelik bilinçli çabalar değildir, kuşkusuz. Ancak toplum, bilimi ve bilim adamını, egemen ideoloji tarafından belirlenen değerleri kabul eden belli bir tavır koyması için zorlar (5). Gözünü kapalı bilimperestleri bir tarafa koyarsak, bugün herkes, niyetleri ne olursa olsun bilim adamlarının içinde yaşadıkları toplumun ve zamanın ürünleri olduklarını, beslendikleri kültür tarafından

şekillenen inançlarının araştırmalarını, problem seçiminden sonuçların değerlendirilmesine kadar her aşamada etkilediğini, kabul etmektedir (6). Sarason (7), insanı kişiliği ve değerleriyle toplumla özdeşleştiren, ona egemen toplumsal düzeni tehdit edecek soru sormamasını öğreten sosyalizasyonun kısmen olabileceğini ancak hiçbir zaman yok olmayacağını söylüyor.

BİLİM OLARAK PSİKOLOJİ

Psikoloji ve psikiyatrinin ideolojik amaçlar için kullanılmaya açık olması sadece non-epistemik/sosyo-politik dolayıcılara bağlanamaz. Psikolojiyi statükonun aracı olmaya yatkın yapan asıl onun pozitivistik-ampiristik bilimsel paradigmaya dayanan epistemik doğasıdır. Auguste Comte'an mülhem pozitivistizmin amacı, toplumsal olanı yalnızca olgusal mülahazalar temelinde çözmektir. Bunu beşeri bilimleri doğal bilimler modeli üzerine kurarak yapacaktı. Çünkü insanın doğanın geri kalanından farklı hiçbir özelliği yoktu. Dolayısıyla, doğal bilimlerde olduğu gibi insan bilimlerinde de nesnel olarak gözlemler yapılarak veri toplanabilir ve bu verilerden hareketle belirleyici kuramlar oluşturulabilirdi. Değerler ile gerçekleri ayıran pozitivist yöntem, araştırmacı ile üzerinde çalıştığı olgu (insan/yaşam) arasında karşılıklı birbirini etkileyen bir ilişkinin olmadığını varsayar. Böyle olunca da, psikolog ve psikiyatrların psikopatoloji karşısındaki durumları, doğal bilimler araştırmacısının maddenin moleküler yapıları, fotosentez ya da biyolojik hastalık kategorileri karşısındaki tutumlarından farklı değildir.

Nitekim modern psikiyatri, modern tıbbın "bozuk makina" modeli üzerine kurduğu "hastalık/bozukluk" kavramı ile hastaya yaklaşır ve onu ateş, nabız, kan basıncı ya da elemliy duygudurum, bunaltı, gerçeklik algısı bozukluğu vb. bulgulara indirger. Bunlarla da kalmaz; klinik yargıyı bilimsel amaçlar için uygun ve yeterli görmez. Zeka ve kişilik testleri, EEG, beyin görüntüleme teknikleri, biyokimyasal tetkikler vb. daha nesnel göstergeler de kullanır. Neticede "zeka, zeka testlerinin ölçtüğü şeydir" noktasına gelinir. Yani *gerçeklik (insan)* bağlamından kopartılarak tanımlanan-ölçülen bir şey haline getirilir.

Elbette psikoloji ve bir yönüyle psikiyatri büsbütün homojen bilimler değildiler; disiplin içinde de

şik eğilimler kişiyi farklı biçimlerde tanımlarlar. Ancak kişi-toplum ayırımı, psikopatolojinin kişinin içine hapsedilmesi, değer-tarafsızlık iddiaları gibi ortak özellikleri ile -bir bölümü için zayıf da olsa- hiçbir pozitifizmin versiyonu olmaktan kurtulamazlar. Aslında psikoloji ekollerinden her biri insan davranışının anlaşılmasında birer kapı açıyorsa da, iddiaları her zaman bu amacın ötesindedir. Çünkü her bir yaklaşım insan davranışını bütünüyle açıklama iddisindedir. Şöyle ki;

Davranışçı Yaklaşım: Fizik bilimlere benzer bir psikoloji bilimi kurmayı amaçlayan davranışçılık bilimsel çevrelerde psikolojinin itibarını artırmak için çok uğraş vermiştir. Ekolün önde gelenlerinden Skinner'in söyledikleri bu konuda son derece açıklayıcıdır: "Anlamaların derinin dışında tutulması ümit verici bir imkandır; bu şekilde onlar herhangi bir fizik olay gibi gözlenebilir hale gelecektir" (8). Davranışçılık bireyi, daha çok dış uyaranlara verilen bir tepkiler toplamı olarak görür ve bireyin kendisini değil onun tepkilerini inceler/ölçer. Bu nedenle etik dahil tüm kişisel ve toplumsal sorunlar bir davranış teknolojisi çerçevesinde çözümlenmesi önerilir (9). Teknolojinin tartışmasız bir şekilde ilerleme ile eşanlamli kullanıldığı bir toplumda, ilerleme ideolojisinin bir uzantısı olan davranışçı, psikoloji, insanı modern teknolojik toplumda devam edegelen ilişkilerin doyurucu olduğuna ve çekilen sıkıntılar ile bunları yenme arasında tek köprü'nün sanayileşme/teknikleşme ile ilgili ayrıntılar olduğuna inanmaya zorlar (10). Kişisel-toplumsal sıkıntılar ile etik ilgilerin bu şekilde teknik konularla yer değiştirmesi, bunların sosyo-politik bağlamından soyutlanmasına, dolayısıyla da statükonun sorgulanmasının engellenmesine neden olur. Gerçi davranışçı tedavi, kişiye yardım amacıyla çevre koşullarının değiştirilmesini öngörürse de; bu hemen bütünüyle mikro düzeyde bir reorganizasyondur ve hiçbir şekilde sosyo-politik muhtevaya dokunmaz.

Organik Yaklaşım: Organikçilere göre, insanın sorunları (ve hastalık), yetersiz organizmanın sonuçlarından başka bir şey değildir. Bugün modern psikiyatri, tıp teknolojisi ve ilaç sanayiini arkasına alarak, hastalık belirtilerinin nedenlerini genetik eksikliklerde ve beyin içinde aramaktadır. Bu şekilde toplumun ve kişinin ruhsal bakımdan iyi durumda olmasında çok önemli rolleri olan ekonomik ve sosyal faktörler gözardı edilmektedir.

Psikanalitik Yaklaşım: Freud'la başlayan psikanaliz, o zamana kadar girilemeyen insan zihnini/ruhunu deterministik bir zeminde açıklayacaktı. Aslında Freud, bilinçdışı kavramıyla akılcılığın karşısında alternatif bir kapı açıyordu. Ancak bilinçdışı muhtevanın açıklanmasında cinselliğe yapılan aşırı vurgu, insanları engelleyen ekonomik, toplumsal ve politik faktörleri saklamıştır. Freud ve izleyicilerinin statükoya önemli bir hizmeti de, liberal orta sınıfın değer yargılarına uymayıp politik söylemleri hasta (nevrotik) olarak adlandırarak medikalizasyonun yolunu açmalarıdır (11).

Hümanistik Yaklaşım: Skinnerci ve Freudçu determinizme tepki olarak gelişen Hümanistik Psikoloji, kişilik gelişiminde insanın kendi potansiyellerini öne çıkarır. Ancak burada insan kişiliği ve davranışı üzerinde belirgin etkisi olan sosyo-politik faktörler ve ekolojik belirleyiciler ihmal edilmektedir. Hümanistik psikologlar, sosyal düzendeki sorunları, bireyin bunlara karşı çıkma eksikliği ile izah ederler. Bu sosyo-politik bilinç yoksunluğu, otantik olan "kişilik" kavramının "kendilik" kavramıyla yer değiştirmesinde açıkça görülür. Nitekim Hümanistik psikolojinin öncüsü olan Rogers (12) tedavi süresince toplumun müdahalesiz bir grup biçiminde işlediğini kabul ederek sosyal, ekonomik ve politik dolayımının ertelenmesine kapı açmaktadır.

Kognitif Yaklaşım: Hümanistik Psikoloji gibi Kognitif Psikoloji de gerçeğin bireysel indirgenmesine dayanır. Dikkatin sadece fizik ve psikolojik uyaranların kişisel ayıklanması ve özümlemesi ile ilgili olan "iç işlemler"e çekilmesi, toplum içinde düşünme ve eylem yollarımızda etkili olan toplumsal ve tarihsel değişkenlere ilgiyi azaltmaktadır. Sampson'un (13) dediği gibi "eylem yerine düşünceyi, nesnel dönüşümler yerine zihinsel kurmaları koyarak" kognitif yaklaşım, toplumsal yaşamın asıl kaynaklarını maskeleymektedir. Nitekim kognitif tedavi, zihinsel süreçlerin değiştirilmesine yönelerek, sadece insana sözde bir iyilik halini getirmekle kalmaz, aynı zamanda statükonun devamına da önemli bir katkıda bulunur.

PSİKOLOJİNİN GÜCÜ

Özetlersek; psikolojik bilgi dünyasına egemen ideolojinin nüfuzu ve psikolojinin statükonun bir aracı olması şu yollarla olmaktadır: 1) Egemen toplumsal değerlerin pozitifistik yöntemle psikolojik bil-

giye dönüştürülmesi, 2) Bunların değer-tarafsız gerçekler olarak yayılması 3)Birey, toplumsal-tarihi/geleneksel bağlamından bağımsız olarak tanımlanarak insan varlığına asosyal-apolitik bir görünüm kazandırılmaya çalışılması.

Kuramlar/psikolojik bilgi, nesnel gerçekliğin birinci dereceden yansımaları olarak kutsandıktan sonra, tüketilmek üzere alıcılara sunulur. Bugün sadece kliniklerde değil, insanın etkinlik gösterdiği bütün alanlarda (eğitim, evlilik/aile, çocuk yetiştirme, ticaret, reklam, personel eğitimi, askerlik, güvenlik, seçim, yargı... vd.), insanlar obur tüketiciler olarak psikolojik bilgi ve hizmetleri satın almak için yarışıyorlar; psikologlar halkın görüş, değer yargıları ve tutumları üzerinde hatırı sayılır bir etki gücüne sahiptirler. Haverman (14) hiç de haksız değildir "Çağımız psikoloji çağı olarak ilan edilmelidir" derken.

PSİKİYATRIYE GELİNCE

Psikiyatrinin uygulamaları ile iktidar seçkinlerinin konumlarını koruma gayretlerinin ilişkisi ya da psikiyatrinin ideolojik amaçlar için kullanımını konusunda öteden beri tartışmalar devam edegelmektedir (15). Özellikle eski Sovyetler Birliği'nde bilimsel sosyalizmi kavramayan sapkın muhaliflerin psikiyatri kliniklerine kapatılıp elektro-şok tezgahları ve nöroleptik banyolarından geçirilmesi ile ABD'de psikopatlarla uygulanan psikoşürüji uygulamaları eleştirilmiştir. (Kimse bu eleştirileri "istisnalar ve kötü uygulamalar" diye geçiştiremez. Deli (örneğin; şizofreni) tanısı olan kişinin o andan itibaren cezai ve hukuki ehliyeti kalkmaktadır. Böyle bir kişi aynı zamanda her an bir yere kapatılma ve zorla tedavi ile karşı karşıyadır. Sadece bu yönü ile bile psikiyatri, iktidar sahiplerinin her zaman dikkatlerini çekmiştir.

Psikiyatri tarihinde çok sayıda örnek bulabileceğimiz bu "kötü uygulamalar" bir yana, temel yönelimleri ile psikiyatri ideolojik kullanıma açıktır. Herşeyden önce psikiyatri, rasyonel bir şekilde düzenlenmiş tek tip bir toplum içinde yine tek tip normal bir birey öngörür. Kültür ve etikten bağımsız ruh/zihin sağlığı normlarının yanında psikiyatri, "yaşam sorunları"yla da ilgilenir. Yaşam sorunlarıysa, bilinir ki, "birey" ile "toplum", daha açık söylersek insan ihtiyaçları ve talepleriyle bunların idamelelerini sağladığı varsayılan aile, eğitim, iş ve politika

gibi toplumsal kurumların arasındaki çatışma ve gerilimden doğar. Nitekim DSM-IV (16) ve ICD-10 (17) gibi, bugün evrensel geçerlilik iddiasındaki sınıflama ve tanı ölçütleri elkitablarında tanı için sadece bulgular (hallüsinasyon, hezeyan, unutkanlık vb.) değil, bunların kurumsal ilişkileri etkileme dereceleri de dikkate alınmaktadır. Bu kurumlar, bugünkü modern toplumlarda geleneksel ilişkilerde olduğu gibi "ortak bir iyi"yi değil, ekonomik ilerleme ideolojisinin/hedefinin gerisinde saklanan belli bir çıkar dizisini temsil ederler. Kuram ve uygulamalarıyla modern psikiyatri, bu kurumların etkin bir şekilde işlev görmesini gözeter. Bunun en açık kanıtı, DSM-IV'ün hazırlanmasında sigorta şirketleri ve baroların önemli katkılarıdır.

Psikiyatri toplumsal kurumlardan kaynaklanan çatışma ve acıları bireyin (bazan ailenin) "işlev bozukluğu"na bağlar (psikolojizasyon). Sonra da bu sorunlara kısa vadeli teknolojik çözümler bulur (medikalizasyon). Bu şekilde toplumsal/politik ağırlıklı sıkıntılar psikolojize ve medikalize edilerek bağlamından koparılır. Bugün yüzlerce bilim adamı çok uluslu şirketlerin bursları ve destekleriyle bu uğurda çalışmakta, büyük fedakarlıklarla üretilen bilgiler yüksek teknolojinin tezgahlarında tıbbi cihaz ve ilaca dönüşerek hastalara akmaktadır.

Modern toplum rasyonel bir şekilde düzenlenmiştir. Bu bir stabilizasyon durumudur ve her şey yerli yerinde olmak zorundadır. İşe belli saatlerde gidilir, öğle yemeği belli bir saatte genellikle birlikte yenilir, iş yerinde hergün aynı işi aynı şekilde yapmak zorundasınız. Gece ve hafta sonu yapacaklarınız da bellidir; nitekim belli sayıda tv kanalı vardır ve zaten programlar da birbirine benzemektedir. Elbette başka seçenekler de vardır. Örneğin; maça gidebilirsiniz ve diğer insanlarla birlikte koro halinde küfürler savurabilirsiniz. Evler tek tiptir, sokaklar da. Yollarda gidiş ve geliş şeritleri vardır; ters şeride girmenin bedeli ölümdür. Zevklerinize göre moda'yı izleyebilirsiniz, ancak seçenekleriniz bellidir; birileri önceden bütün ihtimalleri sizin için düşünmüştür... Bu tek tip rasyonel toplumda destabilizasyon, durumlarına karşı tedbirler alınmıştır. Akıl bozukluğu da toplumun rasyonel işleyişine bir tehdittir (18). Tıbbi psikiyatrinin görevi, kişisel işlev bozuklukları ile izah ettiği bu tehdidi, toplumsal hayatın uyumlu işleyişini yıkıma uğratmayacak bir mекan da sınırlamaktır (19). "Mekan" derken elbette modern psikiyatrinin tarihe gömmekle övündüğü "tı-

marhaneler" ve "zincirler" kastedilmiyor. Biz psikiyatrlar Ortaçağ'ın içine şeytan girmiş kötülerini kovalayan papazları değiliz. Hiç kuşku yok ki, lobotomiyi de lanetliyoruz. Ancak biz de psikopatolojiyi insanın beyninde arıyoruz, şeytan ve cinlerle değil ama nörotransmitterlerle meşgulüz.

Üstelik bugün, 19. Yüzyıl'dan farklı olarak tüm toplumun psikolojizasyonu-psikiyatrizasyonu söz konusudur. Artık akıl hastalığı belli kişilere mahsus bir durum değildir; beyne/zihne lokalize edilen psikopatoloji potansiyel olarak herkesin zihinsel bölmelerini işgal edebilir. Önceleri bir kimse deli ya da akıllıydı; şimdi akıl bozukluğu grip ya da kanser gibi kısa veya uzun süreli olabilen bir hastalık olarak görülür. Bu şekilde stabilizasyon için tehdit unsuru olabilecek herkesi zararsız hale getirecek bir mekanizma oluşmaktadır. Nitekim ruhsal bozukluklar listelerine alınan kategorilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu durum, bir yandan tıp sektörünün cırolarını anlatırken öbür yandan da statükoyu rahatlatmaktadır. Tıbbi ideoloji, hastalık durumunu anlamlı insan ilişkilerinin dışında tanımlayarak, sosyo-politik bağlamın (kurumların) sonucu olan ruhsal acıyı, statükoyu rahatsız etmeyecek sınırlı

bir alanda tutmayı başarmaktadır. Elbette modern psikiyatrinin yaptığı önemli işler de vardır; en azından demir parmaklıklara ve zincirlere gerek kalmamıştır. Şimdi major ve minör trankeilizanlar var; yanı herşey daha uygar ve insancadır.

Bir psikiyatri profesyoneli olarak inanıyorum ki, statükoya katkılarımız bilinçli çabalarımızın ürünü değildir. Ne var ki kuram ve uygulamalarımızın bu şekilde toplumsal sonuçlarının olabileceğini kabul etmek oldukça güç. Çünkü böyle bir okuma, altımızdaki zeminin bütün bütün kaymasına yol açabilir.

Ama ben yine de öteden beri sorulan soruları tekrarlıyorum: Psikiyatrik tanı bir yönüyle, insanların acı ve hayal kırıklıklarının toplumsal bağlamından kopartılıp "bozukluk" olarak yeniden tanımlanması, psikiyatrik tedavi de toplumsal kurumların dışları arasında ezilen kurbanlara bir yüce unutulmuş bağışlanması mıdır?

Kuşkusuz, David Cooper (20) bütünüyle haklı değildir: "Tüm hezeyanlar politik bildirimler ve tüm deliller siyasi muhaliflerdir". Ama bütünüyle de haksız değildir.

KAYNAKLAR

1) Kuhn, TS Bilimsel Devrimlerin Yapısı Çev N Kuyaş, 2 Baskı İstanbul Alan Yayıncılık, 1982

2) Prilleltensky, I Statu quo and psychology American Psychologist 44 795-802, 1989

3) Sarason, SB And what is the public interest? American Psychologist 41 899-905, 1986

4) Sullivan, EV A Critical Psychology New York Penum, 1984

5) Wilson, HT The American Ideology London Routledge and kegan Paul, 1977

6) Spence, JT Achievement American Style American Psychologist 40 1285-1295, 1985

7) Sarason, SB Psychology Misdirected New York Free Press, 1981

8) Schultz, D The Behavioral Approach In The Theories of Personality Fourth Edition California Brooks/Cole, 1990, pp 405-438

9) Skinner, BF Beyond Freedom and Dignity New York Bantam/Vintage, 1972

10) Prilleltensky, I Enhancing the social ethics of psychology Toward a psychology at the service of social change Canadian Psychologie 31 (4) 310-319, 1992

11) Fromm, E Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları Çev A Arıtan, İstanbul Arıtan Yayınevi, 1991

12) Schultz, D The Humanistic Approach In The Theories of Personality Fourth Edition California Brooks/Cole, 1991, pp 313-375

13) Sampson, EE Cognitive psychology as ideology American Psychologist 36 730-743, 1981

14) Cohen, D The power of psychology and the power of psychologist New York Croom Helm, 1987

15) Göka, E Modern Psikiyatrinin Kısa Tanhı ve Çok Kısa Karşı-Tanhı Sana Ruhtan Soruyorlar, İstanbul İz Yayıncılık, 1991, s 13-69

16) American Psychiatric Assosiation: Diagnostic and Statistical of Mental Disorders, Fourth Edition (DSM-IV). Washington, DC, 1994.

17) WHO: ICD-10 Ruhsal ve Davranışsal Bozukluklar Sınıflandırılması. Çev. Yön. O. Öztürk. Ankara: Türkiye Ruh Sağlığı Derneği Yayınları, 1993.

18. Szasz T.: Yol Ayrımında Psikiyatri. Çev. S. Demirci. Saha Ruhtan Soruyoralar, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991, s.205-222.

19) Foucault M: Deliliğin Tarihi-2. Çev.: M.A. Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi, 1993.

20) Cooper, D: Deliliğin Dili Çev.: A. Demirhan. Sana Ruhtan Soruyorlar. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991. s.379-409.